

Recenzja rozprawy doktorskiej Zbigniewa Głaba

„Deinstytucjonalizacja wybranych usług dla osób z niepełnosprawnościami w Polsce – perspektywa socjologii wiedzy.

Praca została napisana pod kierunkiem dr hab. Grażyny Mikołajczyk-Lerman, prof. UL.

Łódź 2023.

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska Zbigniewa Głaba jest pracą bardzo obszerną, wraz z aneksami liczy 465 stron. Lektura tej pracy umocniła mnie w przekonaniu, iż z uwagi na złożoność tematu, który został trafnie oddany w tytule pracy oraz staranność i rzetelność Autora w przygotowaniu teoretycznego oraz empirycznego modelu badania uzasadniają jej obszerność. Także pod względem edytorskim rozprawa została starannie przygotowana.

Ta oryginalna teoretyczno-empiryczna analiza procesów deinstytucjonalizacji w obszarze konsekwencji niepełnej sprawności, obserwowanych na różnych poziomach społecznego systemu, przeprowadzona z użyciem analiz dyskursów, składa się z sześciu rozdziałów poprzedzonych obszernym wstępem, a domkniętych z należytą starannością zakończeniem, wykazem bibliografii i stron internetowych oraz dwoma aneksami. Struktura pracy została przez autora starannie przemyślana; uwaga ta dotyczy wszystkich rozdziałów, za wyjątkiem Rozdziału I.

We wstępie usytuowane zostały istotne uwagi na temat zastosowanego w badaniach łączenia perspektyw badawczych, uzasadnienie dla przyjętej konstrukcji pracy wraz z syntetycznym omówieniem zawartości poszczególnych rozdziałów oraz rzetelne uzasadnienie wąskiego, zdaniem autora, zakresu pracy. Z uwaga ostatnią, na temat wąskiego zakresu pracy nie zgadzam się. Moje własne doświadczenia edukacyjne, badawcze i eksperckie związane z badaniami problemów społecznych i pracy socjalnej, ekonomii społecznej, rozwoju pomocy społecznej oraz zawodów pomocowych pozwalają mi pozytywnie ocenić autorski zamysł ograniczenia analiz procesu deinstytucjonalizacji do kwestii mieszkalnictwa oraz wsparcia osób z niepełnosprawnościami, z uwzględnieniem grup niepełnosprawnych zainteresowanych deinstytucjonalizacją, ale z pominięciem innych zagadnień, które autor ocenił jako ważne. Wąski zakres pracy, uzasadniał autor „wyraża się również w tym, że dotyczy ona jedynie zespołów myśli pojmowanych jako ideologia i utopia – ich struktury, funkcjonowania, programu, podłoża społeczno-bytowego, a także wzajemnej relacji” (s.20). Pragnę zwrócić uwagę, że starannie przeprowadzona empiryczna analiza wąskiego, w opinii autora, zakresu

pracy przedstawiona została w rozdziale V, na stronach 213-380(!) dysertacji. W mojej ocenie autor starannie i trafnie wyznaczył zakres pracy po to, aby ją móc wykonać. Intencją badacza było pokazanie głównych cech dyskursu, wyjaśnienie podstaw działania stron, uchwycenie sposobów i przyczyn myślenia w określony sposób, oraz pokazanie relacji między grupami konserwatystów i reformatorów (s. 21). Wydaje się, że różnorodność doświadczenia niepełnosprawności przez autora była jednym z ważnych czynników sprzyjających starannemu i trafnemu wyznaczeniu zakresu pracy.

Rozdział I *Wprowadzenie do problematyki i perspektywy badawczej*, obejmuje szereg różnorodnych i częściowo omówionych zagadnień. Autor skupił się na: określeniu relacji między proponowanymi badaniami a *disability studies*; poszukiwaniu uzasadnień dla użyteczności wiedzy naukowej w ułatwianiu dialogu stronom. tocącego się dyskursu; analizie pojęcia deinstytucjonalizacji, w powiązaniu z pojęciem instytucji w rozumieniu socjologicznym i w rozumieniu polityki społecznej; charakterystyce wybranych usług – narzędzi deinstytucjonalizacji, tj. mieszkalnictwa chronionego/wspomagane oraz asystencji osobistej – usług traktowanych jako kluczowe, z uwagą na przyjętą koncepcję badawczą. budowaną na założeniach socjologii wiedzy Mannheim’a, fenomenologicznej odmiany socjologii wiedzy Bergera i Luckmanna oraz na podejściu Kellera (podejście socjologii wiedzy do dyskursu - SKAD [*sociology of knowledge approach to discourse*]). Struktura *Wstępu* oraz *Wprowadzenia do problematyki i perspektywy badawczej* jest w mojej ocenie, mało spójna, mimo wysiłku włożonego przez autora w wyjaśnienie jej, w części *Uzasadnienie konstrukcji pracy* (fragment *Wstępu*), s. 17-20. Na użytek wydania dysertacji do druku sugeruję, aby rozważyć pogłębienie i poszerzenie analizy pojęcia deinstytucjonalizacji przez odwołanie się do sposobów funkcjonowania tego pojęcia w socjologiach szczegółowych oraz powiązaniu jej z wybranymi aspektami zagadnień zamieszczonych w pierwszych trzech podrozdziałach (1.1, 1.2, 1.3)

Natomiast zamieszczenie w tym rozdziale omówienia hipotezy badawczej, wyznaczającej cele i pytania badawcze uważam za uzasadnione i oceniam te fragmenty rozdziału (1.4, 1.5, 1.6) jako dobrze przygotowane. Sugeruję, aby fragment 1.7 przesunąć do kolejnego rozdziału, omawiającego socjologię wiedzy jako perspektywę i metodę badawczą.

W Rozdziale II *Socjologia wiedzy jako perspektywa* autor zaprezentował kluczowe dla ujęcia Karla Mannheim’a pojęcia ideologii i utopii. Ponadto zwrócił uwagę na „czynniki bytowe”, które w omawianej perspektywie socjologii wiedzy określają aspektową strukturę poznania. Wytworzone style myślenia grupowego są odpowiedzią na kluczowe wymogi zajmowanych przez ludzi pozycji oraz, co należy również podkreślić, style myślenia są

odpowiedzią na oczekiwania grup związane z pełnieniem ról społecznych w danym miejscu (warunkach) i czasie. Wydaje się, że rozważania autora warto uzupełnić o wybrane koncepcje roli społecznej, zwłaszcza w ujęciach Roberta Mertona (*role set*) oraz Pawła Rybickiego, który ukazywał znaczenie warunków zastanych dla pełnienia roli społecznej. Daje to możliwość pełniejszego opisu wzajemnych relacji konkurujących ze sobą stron reprezentujących myślenie reformatorskie (utopia) oraz konserwatywne (ideologia). Autor rozprawy w proponowanym modelu analizy uwzględnił strukturę aspektową wraz z kryteriami proponowanymi przez K. Mannheima. Jako uzupełnienie perspektywy wiodącej autor dysertacji zaproponował fenomenologiczną odmianę socjologii wiedzy P. L. Bergera i T. Luckmanna, powołując się na elementy bliskie perspektywie mannheimowskiej oraz zwracając uwagę na fakt, iż nie odcinał Mannheim się od podejścia fenomenologicznego. Rzetelna analiza podobieństw oraz różnic między przywoływanymi przez autora dysertacji inspiracjami teoretycznymi oraz jasno wyartykułowana przez autora uwaga o uzupełniającej roli koncepcji Bergera i Luckmanna w stosunku do koncepcji Mannheima, wskazują na przemyślane modelowanie własnej koncepcji perspektywy badawczej przez Z. Głęba. Powyższą uwagę potwierdzają uzasadnienia dla przyjęcia podejścia SKAD – odmiany dyskursu proponowanego przez R. Kellera. Należy podkreślić, iż autor dysertacji świadomie wyznaczał granice stosowania koncepcji uzupełniających w stosunku do wiodącej - K. Mannheima. Celowo i refleksyjnie dobrane koncepcje teoretyczne, z jasno wytyczonymi zakresami stosowności są atutem prezentowanej dysertacji doktorskiej, potwierdzają oryginalność problemu naukowego, postawionego w postaci pytań badawczych. Na uwagę zasługuje również ustosunkowanie się przez autora rozprawy do wybranych zarzutów stawianych socjologii wiedzy (2.4 *Problemy socjologii wiedzy*) oraz ustosunkowanie się do tych wątków w części empirycznej (Rozdział V *Analiza empiryczna*) oraz w ostatnim rozdziale VI *Dyskusja i wnioski*.

Rozdział III *Socjologia wiedzy jako metoda* zawiera kluczowe elementy rekonstruowanej strategii analizy opartej o przesłanki z prac Mannheima, wykorzystania metody SKAD oraz wybranych elementów koncepcji Bergera i Luckmanna. Autor rozprawy precyzyjnie wyznaczył cele badań własnych, możliwe do osiągnięcia z wykorzystaniem tych trzech koncepcji badawczych (na s. 131), uzasadnił również konieczność dokonania analizy teoretycznej i empirycznej w ramach przygotowanego modelu. W kolejnej części Rozdziału III (3.5), zaprezentował własne narzędzia analizy w postaci schematu (*Tabela 1 Zestawienie narzędzi analizy [opracowanie własne], s. 133*) oraz *Matrycę zbiorczą analizy ideologii i utopii (Schemat 3, s. 134)*. W rozdziale tym zostały zaprezentowane również zasady i

praktyczne aspekty kodowania materiału badawczego oraz zasady przygotowania korpusu, tekstów. Korpus ten został opisany w Aneksie 1 na ss. 449-464. Należy podkreślić konsekwencje autora rozprawy w przygotowaniu spójnego programu osiągania celów badawczych, opartego o wyselekcjonowane przesłanki teoretyczne, a przy tym transparentnego modelu analizy materiału badawczego. Sposób przygotowania tego rozdziału potwierdza kompetencje badawcze Z. Głaba, jest On kreatywnym, a przy tym rzetelnym i doświadczonym badaczem zjawisk społecznych.

Rozdział IV *Analiza teoretyczna. Ideologia i utopia jako „typy idealne”* otwiera wprowadzenie na które składa się: charakterystyka pozycji badacza, czyli (auto)prezentacja związków z niepełnosprawnością i doświadczaniem niepełnosprawności przez autora rozprawy oraz analiza kontekstu socjohistorycznego deinstytucjonalizacji niepełnosprawności, z uwzględnieniem polskich doświadczeń. W odniesieniu do pierwszego wątku, potwierdzam i w pełni się zgadzam z sugestią autora rozprawy, który na s. 157 napisał: „Wydaje się (na ile jest to możliwe w ramach autodiagnozy), że autor ma potencjał migracji między różnymi światami niepełnosprawności, a przynajmniej potencjał rozumienia racji różnych stron”. Jestem przekonana, że tak jest w istocie oraz uważam, że Pański potencjał migracyjny zaważył na nowatorskim sposobie ujęcia tematu, oryginalnym sposobie analizy materiału badawczego oraz rzetelnym podejściu do argumentów stron.

W tym rozdziale krytycznie ustosunkowuję się do zaprezentowanego we fragmencie 4.2.2. *Kontekstu polskiego*. Zabrakło w nim odwołania się do wątków poruszanych m.in. przez Zbigniewa Woźniaka, Antoninę Ostrowską, Zofię Kawczyńską-Butrym, Dorotę Podgórską - Jachnik, Barbarę Gąciarz, Tomasza Masłyka i innych socjologów związanych z konsekwencjami zjawiska niepełnej sprawności, których wyniki badań i koncepcje budowały podwaliny pod sam proces/mogą być pomocne w wyjaśnianiu procesów deinstytucjonalizacji. Uważam, że uzupełnienie tej luki przed wydaniem rozprawy drukiem jest zarazem konieczne, ale również pożądane, gdyż recenzowana praca ta ma niewątpliwe walory edukacyjne i powinna być wykorzystana w kształceniu studentów socjologii i pracy socjalnej oraz na innych kierunkach studiów.

Lektura fragmentu 4.3 *Grupy – założenia teoretyczne* prowadzi do wniosku, iż wspomniani na s. 179 „naukowcy (którzy angażują się w działania polityczne lub też starają się stać na pozycji „dostarczycieli argumentów dla stron – bez bezpośredniego zaangażowania w negocjacje o charakterze politycznym)” stanowią mniejszość wśród tych, którzy angażują się, w zmagania z konsekwencjami niepełnosprawności. Warto zwrócić uwagę, że tak usytuowane osoby, w ramach pozycji i ról działają zarówno w przestrzeni edukacyjnej – szkół

wyższych kształcących np. w obszarze nauk socjologicznych, w których funkcjonuje praca socjalna jako kierunek studiów, jak i w przestrzeni publicznej (w zespołach na poziomie regionalnym i krajowym). Mogą być i często są rzeczywiście rzecznikami spraw oraz nauczycielami modeli rzecznicstwa. Ich pozycja jest specyficzna, co wynika nawet z dostępu do wiedzy na temat mentalności środowiskowej oraz wiedzy naukowej. Należy tę grupę zauważyć i wyodrębnić w przyszłych badaniach, np. pytając o strategię rzecznicze. Warto również wskazać tę grupę wśród osób z wtórnym doświadczeniem niepełnosprawności (4.3.1.2.).

Klarowne zaprezentowanie założeń teoretycznych odnoszących się do struktury aspektowej (4.4.), czytelny sposób opisu zespołów myśli konserwatywnej i reformatorskiej to walory prezentowanej pracy. Słabszą stroną tego fragmentu jest przygotowana analiza teoretyczna wybranych pojęć: samodzielność, deinstytucjonalizacja oraz jej filary – mieszkalnictwo, asystencja osobista. Uwaga ta odnosi się również do pojęcia opieki i wsparcia. Autor nie zwrócił uwagi na genezę tych pojęć, które pojawiają się od ubiegłego wieku w dyskursie naukowym, w socjologii, pracy socjalnej i polityce społecznej. Ten istotny brak warto uzupełnić przed opublikowaniem pracy. Zwrócenie uwagi na genezę tych pojęć umożliwiłoby autorowi pogłębienie obrazu struktury aspektowej.

Narracja w Rozdziale IV prowokuje do stawiania ważnych pytań: na ile obecne kształcenie do zawodów pomocowych reprodukuje model medyczny? Na ile przygotowuje studentów do uczenia osób z niepełnosprawnością bycia rzecznikiem we własnych sprawach? Czy wspiera studentów wejściu w przestrzeń upolityczniania problemów społecznych (*political social work*)? Jak łączyć role eksperckie z badaniami naukowymi i funkcjonowaniem w środowisku naukowym? Szczególnie ten ostatni wątek bywa podnoszony w publikacji oraz podczas spotkań naukowych środowiska socjologicznego, warto ten wątek wykorzystać w części *Postulaty badawcze* (6.6.).

Najbardziej obszerny Rozdział V (od s. 213-380), skromnie zatytułowany *Analiza empiryczna* daje pełną panoramę potencjałów przygotowanej autorskiej koncepcji oraz pożytków, które wyniknęły z przyjętego modelu analizy. Jest staranną odpowiedzią na sformułowane pytania badawcze. Rekonstrukcja deinstytucjonalizacji w myśli konserwatywnej i reformatorskiej jest wielowymiarowa, odsłania strategię stosowane w dyskursie przez obie strony, problemy samego dyskursu, jak też problemy w relacjach między grupami. Ta część odsłaniająca nowe zjawiska, m. in. strategię stosowane przez strony w dyskursie, które mają na celu podtrzymywanie i legitymizację swoich zespołów myśli, podważanie argumentów, i stanowiska strony przeciwnej oraz style wypowiedzi reformatorów i konserwatystów, ma - w

mojej ocenie szczególne walory edukacyjne – wykraczające poza kwestie wdrażania i radzenia sobie z oporem w przypadku deinstytucjonalizacji.

- Analiza ta wzbogaca socjologiczną teorię problemów społecznych, szczególnie konstrukcjonistyczne badania problemów społecznych.
- Uwrażliwia na dekodowanie przesłanek stojących za proponowanymi i społecznie pożądanymi wariantami wsparcia.
- Sprzyja rozwojowi naukowego zainteresowania funkcjonowaniem formalnych i nieformalnych systemów wsparcia.
- Wskazuje na możliwość uwolnienia potencjałów ukrytych, a po części odkrytych przez autora w narracjach na temat pozycji „konia trojańskiego”, zjawiska „mówienia obok siebie”.
- Może mieć istotny wpływ na rozwój (i akceptację społeczną) modeli pracy socjalnej zorientowanych na rzecznictwo, nie tylko w odniesieniu do konsekwencji niepełnosprawności, których w Polsce wyraźnie brakuje.
- Jest ważnym argumentem za rozwojem pracy socjalnej z rodzinami w różnych obszarach deinstytucjonalizacji.

Ponadto zaprezentowana w tym rozdziale retoryka deinstytucjonalizacji może być szczególnie przydatna jako „materiał dydaktyczny” w kształceniu różnych grup odbiorców w programach regionalnych deinstytucjonalizacji.

Ostatni referowany rozdział VI *Dyskusja i wnioski* pełni różne funkcje – jest zarazem podsumowaniem wyników badań poprzez potwierdzenie wartości postawionej hipotezy badawczej, w szczególności potwierdzenie trafności założenia, iż czynniki społeczno-bytowe, mogące wpływać na kształtowanie ideologii i utopii, różnicowały podejście do deinstytucjonalizacji. Drugą funkcją tego rozdziału jest postawienie problemów badawczych, na które w pełni nie zdołano uzyskać odpowiedzi w przyjętym modelu badania, np. dlaczego samorzady funkcjonują w myśleniu konserwatywnym, a osoby z niepełnosprawnością „widzą swoją przyszłość raczej w domu pomocy społecznej niż w mieszkaniu wspomaganym [...]” (s. 383)? Ja dodałabym również pytanie, które - jak odczytuję – próbuje sobie na różnych stronach tej rozprawy postawić autor dysertacji – z czego wynika wyjątkowość, unikalność pozycji opieki względem innych pojęć konstruujących przygotowany przez autora model teoretyczno-metodologiczny analizy deinstytucjonalizacji w dyskursie? Trzecią funkcją tego rozdziału było rozważanie użyteczności socjologii wiedzy jako perspektywy i metody oraz ocena użyteczności badań dyskursu. Czwartą funkcją tego rozdziału było wskazanie nowych

kierunków badań empirycznych: jest to refleksyjne i trafne zobrazowanie możliwości wynikających wprost z uporządkowania wyników badań własnych. Do skonstruowanego przez autora inwentarza kierunków potencjalnych badań dodałabym możliwość przeprowadzenia badań nad rzecznictwem i reprezentowaniem, badań nad koordynacją wsparcia instytucjonalnego i nieformalnego oraz badań potencjału deinstytucjonalizacji w różnych obszarach, a w szczególności na terenach wiejskich.

Całość domknięto interesującym zakończeniem z dobrze postawioną kwestią roli i rangi koncepcji pracy pośredniczącej zaproponowanej przez M. Czyżewskiego.

Obszerna bibliografia, starannie przygotowane aneksy uzupełniają obraz rzetelnej i starannie, również edytorsko, przygotowanej pracy.

Podsumowanie i konkluzje

„*Deinstytucjonalizacja wybranych usług dla osób z niepełnosprawnościami w Polsce – perspektywa socjologii wiedzy*” napisana pod kierunkiem dr hab. Grażyny Mikołajczyk-Lerman, prof. UL, sytuuje się w polach zainteresowania subdyscyplin socjologicznych: socjologii wiedzy, niepełnosprawności oraz socjologii problemów społecznych i socjologii pracy socjalnej. Do niewątpliwych walorów recenzowanej dysertacji doktorskiej należą:

- pionierska socjologiczna analiza procesów deinstytucjonalizacji z perspektywy socjologii wiedzy,
- wnikliwe analizy przebiegu i uwarunkowań dyskursu konstruowanego wokół procesów deinstytucjonalizacji,
- staranność w przygotowaniu oryginalnej koncepcji badań, refleksyjne osadzenie badań w teorii socjologicznej,
- przygotowanie autorskiego modelu procedury badawczej,
- bardzo wysokie kompetencje badawcze autora, uwidocznione na etapie konstrukcji modelu procesu badawczego oraz analizy materiału empirycznego,
- rzetelne opracowanie badań własnych oraz trafne wskazanie nowych ich kierunków w przyszłości,
- obszerny, aktualny, trafnie dobrane źródła i właściwy sposób ich wykorzystania w pracy doktorskiej,
- determinacja autora dysertacji w pozyskaniu wartościowego materiału empirycznego do analizy, a przy tym wrażliwość na kwestie etyczne w prowadzonych badaniach

– są to najważniejsze, w mojej ocenie, mocne strony rozprawy doktorskiej Zbigniewa Głaba.

Najważniejsze usterki wyliczyłam, charakteryzując zawartość poszczególnych rozdziałów, nie wpływają one jednak znacząco na bardzo dobrą ocenę recenzowanej dysertacji.

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska potwierdziła:

- umiejętności Zbigniewa Głęba w zakresie sformułowania oryginalnego problemu badawczego, odwagę w jego postawieniu,
- dobry poziom wiedzy socjologicznej oraz umiejętność wykorzystania jej w prowadzonych badaniach,
- kreatywność i samodzielność autora dysertacji w prowadzeniu badań,
- bardzo dobry warsztat badawczy,
- wrażliwość i wyobraźnię socjologiczną, troskę o uczciwe, bezstronne traktowanie źródeł.

Podsumowując stwierdzam, że rozprawa doktorska Zbigniewa Głęba jest pionierską, interesującą, wartościową, a przy tym nowatorską próbą analizy procesów deinstytucjonalizacji w Polsce. Jest ona przy tym wartościową diagnozą środowisk społecznych oraz społecznych praktyk – przede wszystkim dyskursywnych w ramach omawianych procesów. Ma walory edukacyjne nie tylko dla kształcenia na poziomie uniwersyteckim, a także inne potencjały korzystne dla wprowadzania zmian, o których wspomniałam w analizie szczegółowej.

Rozprawa ta spełnia z naddatkiem wymagania stawiane pracom doktorskim, zasługuje na wyróżnienie. Proponuję również opublikowanie tej pracy, po uzupełnieniach i korektach. W szczególności sugeruję staranne przestudiowanie wybranych aspektów procesów deinstytucjonalizacji prezentowanych w ramach socjologii problemów społecznych i pracy socjalnej oraz socjologii niepełnosprawności.

Wnoszę o dopuszczenie Zbigniewa Głęba do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dobroniega Głębocka

Dr hab. prof. UAM w Poznaniu Dobroniega Głębocka

Kamionki 28.08.2023 r.